

Водно-болотні угіддя України. Довідник / Під ред. Г.Б. Марушевського, І.С. Жарук

К.: Чорноморська програма Ветланд Інтернешнл, 2006. — 312 с.
17 кольорових ілюстрацій, 56 картосхем різного масштабу

За підтримки Чорноморської програми Wetlands International вийшов друком довгоочікуваний, дуже необхідний для збереження цінних водно-болотних комплексів довідник «Водно-болотні угіддя України», який містить детальну інформацію про 33 водно-болотні угіддя міжнародного значення (загальна площа — 676251 га) та 23 цінні водно-болотні об'єкти, перспективні для внесення до рамсарського «Списку водно-болотних угідь міжнародного значення» (загальна площа — 211399 га).

Особливе значення книзі надає те, що усі описи подано за однією схемою, згідно із затвердженою Конференціями договірних сторін Рамсарської конвенції формою «Інформаційного листка рамсарського водно-болотного угіддя (ВБУ)» та Пояснювальною запискою і рекомендаціями щодо його заповнення, які, до речі, містяться у Додатках до довідника. У Додатках наведені також «Рамсарська система класифікації типів ВБУ», «Критерії для ідентифікації ВБУ міжнародного значення» та «Додаткові рекомендації для підготовки карт...».

Відомості про ВБУ надаються за «Вказівками щодо інформації, яку необхідно представити у кожному пункті Інформаційного листка рамсарського ВБУ», який містить 34 пункти (стор. 288—297, Додаток 9). При цьому вказуються укладачі Інформаційного листка з їх посадами та адресами і дата підготовки опису. Опис розташування ВБУ охоплює назву адміністративної одиниці (області, району), його протяжність, відстань від адміністративного центру та найближчих населених пунктів (із зазначенням чисельності мешканців), а також площу, географічні координати та висоту над рівнем моря. Далі в загальному огляді одним коротким параграфом подається опис типу ВБУ, вказується його значення, найважливіші екологічні та соціально-культурні цінності та деякі особливо цікаві характеристики. Після цього наводяться рамсарські критерії ідентифікації ВБУ як угіддя міжнародного значення та їх обґрунтування. Зазвичай для переважної кількості ВБУ застосовується більше одного критерію. Виділяють групи критеріїв: а) угіддя, до складу яких входять типові, рідкісні або унікальні типи ВБУ; б) угіддя, що мають міжнародне значення для збереження біорізноманітності, зокрема спеціальні критерії — щодо типів угруповань, водних птахів, риб та інших таксонів (Додаток 11). В описі кожного ВБУ передбачено надавати біогеографічну характеристику, тобто вказувати біогеографічний регіон його розташування. «Вказівками...» рекомендовано використовувати не місцеві чи національні, а континентальні, регіональні або наднаціональні схеми (у деяких описах цей пункт не розкрито, у деяких — вказано лише одиниці фізико-географічного та геоботанічного районування України). Наступні пункти присвячені фізичній характеристиці ВБУ та їх водозбірній території. Це

стислий опис головних фізичних характеристик, починаючи з клімату та його особливостей, геології та геоморфології і закінчуючи типами ґрунтів та гідрологією (з більшою чи меншою деталізацією). Окремо характеризується гідрологічна цінність угідь, враховуються екосистемні послуги, якими користується людина (рівень підземних вод та його відновлення, регулювання повеней, стабілізація берегової лінії тощо). Далі вказуються типи ВБУ, які трапляються в межах угіддя, згідно з Рамсарською системою класифікації їх типів: 12 типів морських та прибережних, 20 суходільних і 10 штучно створених, які позначаються латинськими літерами та цифрами (остання група). Пункт «Загальні екологічні особливості» включає опис ВБУ за головними біотопами і типами рослинності. В «Пояснювальній записці...» рекомендується вказувати можливі сезонні та триваліші зміни, провести зонування, описати екологічні процеси, що сприяють існуванню ВБУ, тощо. Цих рекомендацій дотримуються не всі автори-укладачі. Основними пунктами в описах ВБУ є, безумовно, розділи «Цінна флора» та «Цінна фауна», де автори наводять усі «червонокнижні» та рідкісні для регіону види. Щоправда, зоологи, як правило, детально описують загальну кількість видів тварин і вказують рідкісні з них по групах (ссавці, птахи, рептилії, амфібії, риби, рідше відзначають рідкісні види комах, молюсків), натомість ботаніки інколи обмежуються такими загальними даними, як «Флора дельти Дунаю налічує 65 ендеміків понто-каспійського комплексу, 16 видів занесено до ЧК України», або «Для прибережно-водної рослинності дельтової ділянки угіддя характерні рідкісні ценози Зеленої книги...» (Бакотська затока). Хоча в більшості описів конкретно вказані рідкісні види судинних рослин (з рангом рідкості), а в деяких відзначені і рідкісні мохи, гриби та водорості.

Визначальним для характеристики ВБУ є також пункт «Соціальні та культурні цінності». В цьому розділі потрібно подати загальну оцінку основних соціальних, економічних та культурних цінностей ВБУ. Але залежно від його місцезнаходження укладачі або обмежуються короткою загальною фразою («Угіддя має велике значення для екологічної просвіти, рекреації та наукових досліджень; це традиційне місце риболовства для місцевих жителів», с. 84), або докладно розповідають про історичне минуле місцевості і тамтешні археологічні пам'ятки (наприклад, ВБУ «Бузькі брояки», «Заплава Ворскли» та ін.), або наводять дані про сучасне господарське використання та його вплив на ВБУ («великі площі лучних кормових угідь...»).

У наступних пунктах вказується, до чийх землеволодінь входять ВБУ та прилеглі землі, на їх поточне землекористування та чинники, які негативно впливають на екологічний стан угіддя, зокрема зміни у природокористуванні.

Далі розглядається природоохоронна забезпеченість існування ВБУ: вжиті та запропоновані, але ще не впроваджені природоохоронні заходи. В них йдеться про належність ВБУ до того чи іншого об'єкта ПЗФ та розробку відповідних менеджмент-планів для існуючих ВБУ.

Близькими до них за проблематикою є пункти про поточні наукові дослідження та можливість їх організації. З'ясовується, що переважна більшість існую-

чих та запропонованих ВБУ є дослідницькими полігонами як для вчених наукових установ НАНУ, так і для співробітників відповідних заповідників, Національних природних парків (НПП) тощо, а також науковців вузів-кураторів. З цих пунктів фактично випливають наступні — про якість організації природоохоронної освіти на базі ВБУ та сучасний стан рекреації і туризму. У більшості існуючих ВБУ працюють за цими напрямками, прокладені екологічні й туристичні стежки, що проходять поруч. Здійснюється екологоосвітня діяльність серед місцевих жителів та екскурсантів. Дирекції відповідних заповідників і НПП періодично видають інформаційні матеріали (проспекти, буклети, календарі тощо). Для нових (запропонованих) ВБУ ці пункти не завжди розкриті, оскільки вони ще не мають природоохоронного статусу. Останні два пункти стосуються юрисдикції ВБУ та органів управління. Завершує опис бібліографічний список (бібліографічні джерела). Зауважимо, що різні укладачі по-різному поставилися до його складання. Деякі обмежилися лише посиланнями на кілька (інколи навіть одне) довідкових джерел, таких як «Заповідники і національні парки України», або «Водно-болотні угіддя: Інформаційні матеріали, 1999», «Червона книга України. Рослинний світ», «Червона книга. Тваринний світ» тощо. Більшість укладачів, особливо для проєктованих ВБУ, наводять більш-менш вичерпну бібліографію з 15—20 джерел.

Окрім основного тексту, до Довідника входять понад 10(12) різних додатків, що стосуються теми ВБУ. Тут наведені постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства охорони природного середовища України, подано перелік ВБУ, що мають міжнародне значення, вказані головні організації з проведення досліджень і моніторингу за екологічним станом ВБУ та установи, на території яких знаходяться затверджені ВБУ міжнародного значення.

Дуже цінним для дослідників ВБУ та природоохоронців є те, що в Додатках наводиться версія 2006—2008 рр. Інформаційного листка рамсарського ВБУ (схема) та пояснювальна записка і рекомендації щодо його заповнення, а також «Рамсарська система класифікації типів ВБУ», «Критерії для ідентифікації ВБУ міжнародного значення» і «Додаткові рекомендації для підготовки карт та інших просторових даних для рамсарських угідь».

До речі, всі картосхеми до описів ВБУ виконані відповідно за цими рекомендаціями. До текстової частини додано 16 кольорових космічних знімків, зроблених супутником Landsat у 2000 р., на яких зображено 21 ВБУ, а також картосхема розміщення ВБУ, представлених у Довіднику.

Повнота інформаційних даних при описах ВБУ забезпечується їх достатньо повною вивченістю, наявністю необхідної літератури, а також підбором авторів-укладачів усіх інформаційних листків. Ними є найкращі знавці об'єктів та природоохоронної справи. Загалом до складання Довідника редакторам Г.Б. Марушевському та І.С. Жарук вдалося залучити близько 20 авторів-укладачів описів існуючих ВБУ міжнародного значення та майже 30 — описів ВБУ, перспективних для внесення до Рамсарського списку. Серед них такі відомі фахівці, як В.А. Костюшин — координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, М.П. Стеценко — перший заступник начальника держслужби заповідної справи Мінпри-

роди України, співробітники Міжвідомчої лабораторії заповідної справи, науковці інститутів ботаніки, зоології, гідробіології та біології південних морів НАНУ. У багатьох випадках залучені наукові працівники природних заповідників, НПП, Національних ландшафтних парків (РЛП), співробітники місцевих вузів та обласних державних управлінь екології та природних ресурсів, а також деяких громадських природоохоронних організацій. Проте, на жаль, запросили не всіх місцевих біологів. Тому з карти «Розміщення ВБУ України...» видно, що існуючі та пропонувані рамсарські об'єкти відсутні у Правобережному Лісостепу, на Поділлі, у Розточчі-Опіллі та на Лівобережному Поліссі. І не тому, що їх там немає. З літератури відомо, що в цих регіонах є об'єкти, які цілком відповідають «Рамсарській системі класифікації типів ВБУ» та «Критеріям для ідентифікації ВБУ міжнародного значення». Вважаю, що до списку перспективних ВБУ мали б бути включені такі об'єкти. **На Поділлі:** 1) заказники Серетський (гідрологічний) та Чистоголівський (орнітологічний) загальною площею понад 1500 га, які являють собою систему боліт і водойм у верхів'ях Тернопільського водосховища на р. Серет; 2) заплавно-притерасне болото Вишневецьке та прилеглі землі у верхів'ях р. Горинь (1657 га) (Зелінка та ін., 1984), 3) система боліт у межиріччі (при злитті) річок Південний Буг та Бужок. **На Лівобережному Поліссі:** 1) заплавно-притерасне Єлінське болото плавневого типу (між селами Єліне та Горськ Щорського р-ну Чернігівської обл.) зі смугою лівобережної борової тераси р. Снов із мезотрофними болотами, у тому числі гідрологічний заказник «Мох» (загальна площа — понад 4200 га); 2) ландшафтний заказник «Замглай» (Ріпкінський р-н Чернігівської обл.) — комплекс боліт, заболочених лісів, лук і піщаних гряд, а також обводнених кар'єрів, де найбільші площі займають болота (площа 4428 га) (Андрієнко, ред., 2006). Відомим місцем гніздування та скупчення під час міграції водоплавних птахів є гирла річок Прип'ять і Тетерев з прибережною смугою Київського водосховища, які входять до Чорнобильської зони відчуження.

Спинимося на недоробках видання.

1. Згідно з «Додатковими рекомендаціями для підготовки карт...» (п. 4, підпункт П) карти ВБУ мають містити «межі відповідної території, що охороняється,...», тоді як лише в картосхемі «Заплави р. Стохід» вказано межі Черемського природного заповідника та Білоозерської ділянки Рівненського ПЗ. Проте межі інших заповідників, НПП, РЛП на картах не позначені, хоча серед описаних існуючих і перспективних рамсарських ВБУ 27 знаходяться на територіях природно-заповідних об'єктів, зокрема у трьох біосферних і семи природних заповідниках, а також п'яти НПП і трьох РЛП.

2. До рецензованого довідника увійшло чимало (близько 10) болотних угідь, які, власне, і є ВБУ або його частиною. Відомості про них (розділ «Фізичні особливості ВБУ») містяться у довіднику «Торфяной фонд Украинской ССР» (1-ше та 2-ге видання). Але в описах таких ВБУ цей довідник вказується тільки для «Торфово-болотного масиву Переброди». До того ж згадується лише в тексті опису і не включений до переліку використаної літератури.

3. В описі ВБУ «Північно-східна частина Київського водосховища», ані в пункті «Розташування» ані в пункті «Фізичні особливості водозбірної території»

(пункту «Гідрологічна цінність» тут взагалі немає) не вказано, що східна межа ВБУ від с. Косачівка на південь збігається з дренажним каналом та дамбою, а до них прилягає осушена частина болота Видра. Разом з тим канал не лише перехоплює води, що фільтруються з водосховища, та осушує прилеглу зі сходу територію, а й за роки існування став майже природним гідрологічним об'єктом зі своєю рослинністю і досить багатю фауною. Не згадується також смуга підтоплення з великою кількістю замкнених мілководь, яка утворилася свого часу на північ від с. Косачівка, зокрема на місці колишнього села Сорокошичі (Балашов, 1972).

4. Трапляються і дрібні, але прикрі фактичні помилки. Наприклад, в інформаційному листку № 11 «Заплава Десни...» згадується неіснуючий (уже понад 30 років) Остерський р-н, хоча ця територія належить до Козелецького р-ну.

У деяких описах прибережно-водну рослину *Bolboschenus maritimus* віднесено до лучних.

Зроблені зауваження-побажання не змінюють загальної позитивної оцінки рецензованого довідника, дуже цінного й актуального для працівників природоохоронної сфери і вчених-біологів. Він сприятиме повнішому систематичному опису ВБУ України, розумінню їхньої екологічної та соціальної цінності, важливості для збереження антропогенного середовища та для підтримки і стабілізації біорізноманітності. Видання знаменує черговий практичний крок у виконанні нашої країною «Рамсарської Конвенції про ВБУ, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів», до якої Україна приєдналася у 1996 р. Тому слід вітати вихід друком такого довідника, який був опублікований за підтримки Чорноморської програми Wetlands International у межах гранту, наданого фондом MATRA Fund / Програма міжнародного природоуправління.

Л.С. БАЛАШОВ